

1.2 FENOMÉN „WOMEN COLLEGE“

Dívky, které se rozhodovaly studovat na univerzitách i technikách v našem regionu, byly nuceny přistoupit na stejné vzdělávání jako chlapci, kurikulární podmínky musely být shodné. Proto často v životaběhu žen zaznamenáváme, že skládaly pozdější maturity na reálných a klasických gymnáziích, doplňovaly si vzdělání, jež se jim z různých důvodů vyhýbalo. Vysoké školství nijak nerozlišovalo legislativou ani kurikulem, zda se jedná o studenty či studentky. Samotní pedagogové pochopitelně většinou vnímali rozdíl mezi studenty a studentkami, i pro ně byl tento fenomén nový, ale pro mnohé z nich byly samotné schopnosti v oboru významnější než pohlaví posluchačů. Studenti muži naopak nepřijímali ženy jako kolegyně snadno. Lze říci, že pro pedagogy bylo typičtější vidět jednotlivé studentky a jejich individuální vlastnosti, studenti však často přejímali většinové kolektivní postoje a teprve individuální situace je vedly ke změně jejich stanovisek. Vnímaly studentky často nekalou konkurenci, především s ohledem na budoucnost – při hledání zaměstnání v oborech, kde dosud ženským uchazečkám potřebné vzdělání chybělo.¹⁵ Genderové vztahy se postupně měnily a některé situace se stávaly obvyklejšími. Studentky ve svých vzpomínkách však četná nedorozumění a odmítání potvrzují.¹⁶ Sdružení vysokoškolsky vzdělaných žen často sloužilo jako obranná a ochranná organizace. Odmítavým diskusím a nedůvěře se snažily čelit ženy samy pomocí ženského tisku a v ženských rubrikách novin, vědomě se připomínaly a zdůrazňovaly úspěchy žen doma i v zahraničí. Ženské organizace ovšem nebyly tak silné ani všemocné a ženy, které chtěly uspět, musely spoléhat také na podporu ve svých rodinách.

V anglicky mluvících zemích, v carském Rusku a některých dalších zemích jimi ovlivněných nacházíme ještě jinou koncepci, vzniklou přímo z iniciativy žen. Jedná se o rezidenční nebo jiné speciální vysokoškolské instituce, jako byly například ženské kurzy u carských univerzit nebo women college ve Velké Británii a Spojených státech amerických. Vyhovovaly lépe jak studentkám, tak mužskému světu, který se mohl s novým fenoménem seznamovat postupně. Často byly zakládány jako soukromé instituce podobně jako mužské soukromé školy nebo vznikaly v rámci etablovaných státem uznaných škol. Přes určitou vyloučenost měly ženy studující

15 MARIE BAHENSKÁ, LIBUŠE HECZKOVÁ, DANA MUSILOVÁ, *Nezbytná, osvobozující, pomlouvaná. O ženské práci*, České Budějovice 2017, s. 207–237.

16 Viz např. A. HONZÁKOVÁ (ed.), *Československé studentky let 1890–1930*; MARIE SLAVÍKOVÁ (ed.), *Ženské studium na českých školách středních a vysokých*, Praha 1917.

na těchto školách jednak výhodu mnohem širší komunikační sítě, jednak se nemusely střetávat s masou mužských, zčásti nepřátelsky naladěných studentů. Mohly také využívat všech možností, které školy nabízely, především zahajovat zde svou vědeckou kariéru. Tyto školy disponovaly vlastním výzkumným zázemím a finančními prostředky, podporovaly ženské bádání, byť mohlo být viděno jako méně hodnotné. Vznik ženských college pravděpodobně souvisel také s rozvojem jiných alternativních vysokých učení.¹⁷ Tyto „jiné školy“ respektovaly zájmy jednotlivých osobností, měly jiná kurikula a také potenciál proměnit posléze tato kurikula a normy v řádné univerzitní vzdělání. V prostoru českých zemí dynamiku rozpadu jednotné univerzitní ideje k řadě různých variant, náběhů a potencialit můžeme vidět mezi technickými učenými a můžeme je sledovat na přehledech přednášek neortodoxních pedagogů a akademiků. V lůně technických učených s jejich více otevřenými kurikuly tak máme možnost sledovat počátky ještě neetablovaných oborů. Standardizace a monolitnost vzdělávání zárodky takové různorodosti ukončila, a tím zmenšila manévrovací prostor nejen pro ženské vzdělávání, ale i pro jejich další profesní a vědecké kariéry. „Women colleges“ se v našich podmínkách vůbec nevyskytovaly. Lze najít jen speciální ženská pedagogia, která připravovala ženy na povolání učitelky. Ve dvacátých letech vznikla specifická ženská Vyšší škola sociální, k jejímž zakládajícím osobnostem patřila Alice Masaryková. Tyto školy však nejsou srovnatelné s fenoménem ženských vysokých škol v zahraničí, dodnes existujících a často velmi prestižních. Ve Spojených státech amerických například stále funguje aliance starých „women colleges“ zakládaných v průběhu 19. století pod názvem Seven sisters. Ženské koleje v Oxfordu a Cambridge mají i dnes v systému těchto univerzit jiné místo než koleje mužské, například Lady Margaret Hall, první ženská college v Oxfordu, a Girton či Newnham v Cambridge. V roce 1878 se tak ženám otevřela Oxfordská univerzita; ženy založily tuto respektovanou školu, kde získávaly vzdělání a sebevědomí, aby vedly „výjimečné životy“ a „rozbíjely hranice“.¹⁸ Tyto školy byly často rezidenční a menší, poskytovaly ženám určitý ochranný val, usnadňovaly jim budování kariéry a stávaly se také základem dalšího síťování mezi ženami. Byly rezidenční, takže odstraňovaly problém s vylučováním žen, prohlubovaly jejich solidaritu a vzájemnou podporu, měly své specifické zázemí, knihovny, studentskou podporu, laboratoře, tutoriály, samostatné ženské vedení, později podporu seniorních žen. Nešlo tedy jen o ubytování, ale o vytvoření komplexního

17 PATRICIA ALBJERG GRAHAM, Expansion and Exclusion: A History of Women in American Higher Education, *Signs. Journal of Women in Culture and Society* 4/1978, s. 756–733. K těmto univerzitám viz EMILY A. LANGDON, Womens Colleges Then and Now. Access Then, Equity Now, *Peabody Journal of Education* 1/2001, s. 5–30.

18 Materiály k Lady Margaret Hall viz stránky archivu Lady Margaret Hall, dostupné z: www.lady-margaret-hall.epexio.com [03.08.2023].

zázemí. Ženy z těchto škol se staly skutečně avantgardou ženské vědy a působení ve veřejném životě.

Na počátku 20. století mělo několik prvních českých studentek možnost na vlastní kůži vyzkoušet, jak funguje tento systém, a porovnat s ním své dosavadní zkušenosti. V Oxfordu roku 1910 bychom potkali například talentovanou anglistku Annu Fischerovou, pocházející z české židovské rodiny.¹⁹ Anna Fischerová během svého studia sledovala situaci v zahraničí, kam se také několikrát měla možnost vypravit. O anglickém školství v jednom ze svých článků pro *Studentské směry* roku 1903 napsala: „Činěny také kroky zjednat pro ženy plnou akademickou rovnoprávnost na vysokém učení tamějším. Touto snahou se Girton-College podstatně liší od jiného podniku současného, s podobnými jinak tendencemi, z něhož vznikl později Newnham-College. Mr. Sidgwick, jenž zde byl vůdčím duchem, chtěl pouze, aby ženám bylo možno poslouchati přednášky profesorů, nesnažil se o úplnou rovnoprávnost pohlaví, Newnham-College měl býti společným bydlíštěm těchto žen. Později však oba podniky se setkaly i v této snaze, a žačky obou se na universitě podrobovaly zkouškám týmž jako studenti. Oficiální platnosti však zkoušky neměly, také závisí na laskavosti docentů připustiti ženy k svým přednáškám. Newnham-College ve všech požadavcích zůstával mírnějším. V Oxfordě r. 1878 se utvořila (za předsednictví choti prof. Maxe Müllera) Association for the Education of Women, jejímž účelem bylo stanoviti vyučovací systém vzhledem k universitním zkouškám. Ženy nejsou zkoušeny týmž examinatory jako studenti. Nežádá se na nich, aby vyhověly týmž podmínkám jako muži. Těm, které se přece vykáží takovým vzděláním, vydává Association zvláštní vysvědčení, na nichž je podotčeno. Pokus získati ženám oficiální uznání jich zkoušek se nezdařil, právě jako v Cambridge. Na nových universitách snahám žen nekladeny v cestu takové obtíže. Od r. 1882 v Londýně studentky požívají stejných práv se svými mužskými kollegy. Holloway-College, který měl býti universitou pouze ženskou, se přimyká stále více k vysoké škole londýnské. Tato byla směrodatnou pro mnohé jiné university ještě, takže v Liverpoolu, Manchesteru a Leeds studují četné ženy. V poslední době také v Skotsku a Irsku.“²⁰

19 V poslední době se dr. Anně Fischerové věnovala pozornost i v souvislosti s výzkumem její bilingvní kolínské židovské rodiny Pavla Fischera a Hermíny Karrasové. Jejimi bratry byli literární historik, překladatel, básník, germanista, ředitel Národního divadla Otokar Fischer a filozof a překladatel Josef Fischer, popravený za války za odbojovou činnost. Korespondence sourozenců Fischerových a práce Michala Topora objevují tuto talentovanou ženu, jejíž slibnou kariéru zastavila psychická nemoc. Viz MICHAL TOPOR, *Berlínské epizody. Příspěvek k dějinám filologie v Čechách a na Moravě 1878–1914*, Praha 2015. Srov. též monografii, která je součástí cyklu *Intellektuelles Prag im 19. und 20. Jahrhundert* pro nakladatelství Böhlau: VÁCLAV PETRBOK, ALICE STAŠKOVÁ, ŠTĚPÁN ZBYTOVSKÝ (eds.), *Otokar Fischer (1883–1938). Ein Prager Intellektueller zwischen Dichtung und Wissenschaft*, Köln 2020.

20 ANNA FISCHEROVÁ, Ženské studium v cizině, *Studentské směry* 4–6/1903, s. 144 (podepsáno A. F.). Další články věnované situaci žen akademiček v Evropě včetně Ruska:

Svoji nedůvěru a zároveň svého druhu nadšení k anglickému způsobu ženského studia Anna Fischerová prohloubila za svého vlastního pobytu v Oxfordu. V dopisech a v článku, v němž shrnuje svoje zkušenosti, píše o restrikcích vůči jednání a chování studentek, o nutnosti podrobovat se přísným pravidlům, která bránila většímu styku s kolegy studenty, regulovala pobyt na kolejích a chování mimo posluchárny a také s sebou nesla neuznávání akademických hodnot. Současně ale velmi oceňovala tamější vnímání ženské individuality: „Respektování ženské individuality se strany mužů, jak v rodině, tak ve společnosti, patří právě ke charakteristickým rysům anglického života, – bylo by nesprávně činiti z taktiky sufražetek zpětné závěry o despotismu, proti němuž je se anglické ženě vzpírat. – Snad také dává nerovnoprávnost žen v Oxfordě tomu, co jsem právě řekla o uznávání jejich schopností a jejich práce, zdání paradoxa. Ale v onom vyloučení žen z akademických hodnot je cítiti mnohem spíše anglický konservatism, úzkost z porušení starých tradic, lpění na některých formálních předpisech než apriorní vyvyšování mužského intelektuálního aristokratismu proti inferioritě a kulturnímu plebejství ženy. Ostatně, ozvalo se mnoho hlasů nelíčené přízně a sympathie pro uznání studentek universitou – a to z řad professorstva samotného. – S druhé strany zase si ženy vedou vlně v otázce svého zrovnoprávnění. Jedním z nejzávažnějších činitelů, který združuje rozřešení této otázky, je však snad okolnost, že ženy, nabyvše universitní hodnosti, by měly také právo hlasovati ve sborech, jež vedou záležitosti universitní, a tím by nabyly vlivu na správu staroslavného učení. A kdož ví, jak by se časem poměry utvářily.“²¹

Fenomén „women college“ je charakteristický pro anglicky mluvící svět, který byl dědicem britského impéria. Je pro nás zajímavý ve srovnání se situací v habsburské říši a jejích následnických státech. V našem případě máme ještě jeden důvod připomenout si tento typ škol. Historické okolnosti během druhé světové války dovedly československou docentku geografie Přírodovědecké fakulty Univerzity Karlovy Julii Moschelesovou na vědecké a výukové místo na tehdy mladou rezidenční ženskou college na univerzitě v Melbourne. Julie Moscheles, jak dokládají archivní dokumenty této školy,²² zde byla zaměstnána v letech 1940–1945. Je pravděpodobné, že pro ni samotnou to byla zcela nová zkušenost,

ANNA FISCHEROVÁ, Žena akademicky vzdělaná, *Studentská revue* 4/1907–1908, s. 102–107; TÁŽ, Ženské studium v Oxfordě, *Ženský obzor* 3/1910–1911, s. 68–72; TÁŽ, Z počátků organizace akademicky vzdělaných žen, in: *Ženské studium na českých školách*, s. 87–95; TÁŽ, Z pobytu na cizích univerzitách, in: tamtéž, s. 198–212. Fischerová byla sama aktivní v ženském studentském klubu Slavia a při založení Sdružení akademicky vzdělaných žen společně s Věrou Babákovou a Annou Kremličkovou. Viz: Zasláno, *Ženský obzor* 10/1907–1908, s. 167, podepsáno Za přípravné komité Dr. V. Babáková, Dr. A. Fischerová, Ph. St. A. Kremličková.

21 ANNA FISCHEROVÁ, Ženské studium v Oxfordě, *Ženský obzor* 3/1910–1911, s. 70.

22 Pracovní karta Julie Moschelesové (1940–1945), Archiv University of Melbourne, dostupné z: <https://library.unimelb.edu.au/asc> [03.08.2023].

kteřou však nekomentovala ve své práci. Místo získala za pohnutých okolností útěku před nacismem, snad s podporou britské Královské geografické společnosti, a také díky setkání s tehdejší prezidentkou University Women College při University of Melbourne²³ Gretou Hortovou, Britkou dánského původu, absolventkou ženské Newnham College v Cambridge. Greta Hort po válce následovala Julii Moschelesovou do Prahy, kde soukromě bádała a překládala. Po smrti Moschelesové odešla do Dánska. Její kariéra byla úzce spjata s prostředím, které bylo vědecké a ženské zároveň. Patřila k předním ženám poválečného Dánska a její kariéra vyvrcholila udělením královského řádu. Na rozdíl od Julie Moschelesové byla Greta Hort badatelkou, která se také velmi výrazně angažovala v ženském vzdělávání. Mezi oběma ženami, které spolu žily v podivných podmínkách poválečné Prahy v podkroví pražské přírodovědecké fakulty, zeje propast zcela odlišných vědeckých kariér.

V Československu se mohli někteří seznámit se zahraniční tradicí ženských škol také díky tomu, jak zde byla absorbována vlna emigrace východoevropských intelektuálních elit.²⁴ Rodiny emigrantů z Ruska s sebou přinášely zkušenost vyšších ženských kurzů při carských univerzitách. Vznikly jako důsledky iniciativ žen z významných rodin a prvních ženských aktivistek, které měly oporu, a to i finanční, mezi profesory univerzit, mezi jinými i ministra války Dimitrije Myljutina. Poté, co roku 1863 car Alexandr II. svým výnosem explicitně zakázal ženám přístup na univerzity, umožnil jim roku 1876 otevřít alespoň tyto kurzy, nejslavnějšími se staly Bestuževovské kurzy v Petrohradu. Historie tohoto typu ženského studia nebyla jednoduchá, vyvolávala negativní reakce i mezi studenty. Studující ženy byly svým způsobem jednotkami určitého sociálního „radikalismu“, narušovaly řád a normy (mezi studentkami se pochopitelně šířil i anarchismus). Po atentátu na cara Alexandra II. se většina těchto kurzů musela uzavřít, kromě Bestuževovských kurzů. Změny nastaly až na konci 19. století. Vedle Bestuževovských kurzů byly v Petrohradě založeny ještě Vyšší medicínské kurzy, které fungovaly v letech 1872–1882 a byly obnoveny v roce 1897. Šlo pochopitelně o velmi elitní klub žen vlastních majetky a disponujících sociálními kontakty, majících také smysl pro

23 Po mnohaletém úsilí byla tato škola založena v roce 1937. Viz Our History, in: *University College. The University of Melbourne*, dostupné z: <https://www.unicol.unimelb.edu.au/about-us/our-history> [15.09.2023]. Z proslovu manželky tehdejšího guvernéra Lady Gowrie: „Otevření této nejmladší australské ženské college je mimořádná událost pro historii vysokého školství v Austrálii.“ Cílem školy bylo rozvinout individuální učení. Podle materiálů University of Melbourne guvernerova žena dostala při příležitosti otevření univerzity výtisk eseje V. Woolfové *A Room of One's Own*. Viz *Celebrating 80 years at UC*, s. 7, dostupné z: <https://www.unicol.unimelb.edu.au/wp-content/uploads/2018/03/80th-Anniversary-magazine-Web-version.pdf> [15.09.2023].

24 Studentů z řad emigrantů bylo na počátku 20. let na československých školách poměrně hodně, až jedna čtvrtina všech studujících.

modernizaci carského Ruska.²⁵ Do Československa si tedy emigrace přivezla novou zkušenost, byť byla minoritní. Mezi ženy, které v meziválečném období přišly do Československa a kterým se vzácně podařilo stát se součástí české vědy, můžeme započítat Naděždu Melnikovou-Papouškovou. Skupina ukrajinské, běloruské a ruské meziválečné emigrace měla zvláštní postavení.²⁶ Bylo mezi nimi množství intelektuálů a osob z prostředí univerzit, včetně žen. Jejich zapojení do československé vědy bylo komplikované, nejen kvůli jazykové bariéře. Šlo o relativně uzavřenou komunitu, která zároveň využívala pro své vzdělání a působení vlastní univerzity určené pro Rusy, Ukrajince a Bělorusy. Emigrantské komunity se sice propojovaly s československým prostředím, ale jen do jisté míry. Studenti a studentky na ukrajinských a ruských svobodných vzdělávacích institutech často studovali zároveň na československých státních vysokých školách, zvláště ve dvacátých letech, ale většinou nezůstali ve vědeckých pozicích. Samostatné svobodné univerzity ukrajinská a ruská poskytovaly však poměrně dobré zázemí k rozvoji. Z žen, které měly zkušenost ze zmíněných vyšších ženských kurzů, stojí za zmínku ještě ukrajinská profesorka Svobodné ukrajinské univerzity, historička a archeoložka Natalia Polonska-Vasylenko. Byla absolventkou vyšších ženských kurzů při Kyjevské univerzitě, na níž získala v roce 1916 docenturu. V Praze našla útočiště v době protektorátu v letech 1944–1945.²⁷

25 Srov. ANNA BEK, ANNE D. RASSWEILER, ADELE M. LINDENMEYER (eds.), *The Life of a Russian Woman Doctor. A Siberian Memoire, 1869–1954*, Bloomington – Indianapolis 2004, s. 45–46.

26 Podrobněji viz např. projekty Slovanského ústavu AV ČR a Slovanské knihovny a jejich výstupy, mj. *Russkaja i ukraïnskaja emigracija v Čechoslovackoj respublike 1918–1939*, Praha 1995; ZDENĚK SLÁDEK, LJUBOV BĚLOŠEVSKÁ (eds.), *Dokumenty k dějinám ruské a ukrajinské emigrace v Československé republice (1918–1939)*, Praha 1998; *Kronika kulturního, vědeckého a společenského života ruské emigrace v Československé republice*, díl I: 1919–1929, ed. Ljubov Běloševská, Praha 2000.

27 Viz PETR HLAVÁČEK, MYCHAJLO FESENKO, *(Ne)šťastná Ukrajina. Osobnosti ukrajinské svobodné univerzity v Praze 1921–1945*, Praha 2015, s. 84–87.